

НОРМОТВОРЧІСТЬ

§ 1. Нормотворчість і правоутворення

Норми права закріплюються в джерелах права в результаті *нормотворчої діяльності*, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами. Водночас нормотворчість є частиною (етапом) більш широкого процесу правоутворення. Ще Р. фон Ієринг свого часу відзначав, що юридичні правила можуть бути виведені шляхом абстрактних міркувань із відносин, що спостерігаються в житті; вони створюються для того, щоб виразити ці відносини і зафіксувати саму їх природу¹.

Крім того, як відзначає Ж.-Л. Бержель², суттєві зміни в різних сферах суспільства врешті-решт зумовлюють потребу в нових юридичних нормах, інститутах, поняттях, процедурах, у зміні наявних правил або ж у їх скасуванні. Наприклад, на еволюцію права, його окремих інститутів постійно впливає технічний прогрес. Розвиток авіації породжує правове регулювання повітряного простору; механізація виробництва зумовлює формування правового регулювання техніки безпеки; досягнення медицини поставили питання правового регулювання трансплантації органів, штучного запліднення, тощо.

Право виростає з очікувань і потреб суспільства, воно повинно сприяти досягненню цілей, які стоять перед суспільством. Юрист спочатку повинен виявити юридичне правило у фактах соціальної дійсності, а потім здійснити технічну роботу з його формулювання. Отже, юридичні правила (норми) конструюються людьми, є результатом пізнавальної і творчої діяльності, законотворчої діяльності відповідних уповноважених суб'єктів. При цьому процес виникнення, формулювання і закріплення норми у відповідних юридичних джерелах не може бути простим «зчитуванням» вже існуючого правила.

¹ Цит. за: Бержель Ж.-Л. *Общая теория права* : пер. с фр. Москва : NOTE BENE, 2000. С. 276.

² Там само. С. 279–292.

По-перше, неможливо знати всі соціальні факти, врахувати дію всіх соціальних чинників. Чинники, які визначають процес нормотворчості у сучасному світі, є численними, неупорядкованими, вони впливають на право часто непередбачувано. Водночас під час формулювання юридичного правила юристи завжди намагаються якомога повніше врахувати його соціальний контекст і передбачити його соціальний ефект.

По-друге, соціальні факти – це існуюче, те, що існує, а норми права – це й належне, те, що є та має бути. Для формулювання змісту норми права потрібний критичний аналіз фактів соціальної дійсності, оцінка бажаних наслідків правового регулювання. Таке оцінювання проводиться різними соціальними суб'єктами, в різних аспектах, на повсякденному і експертному рівнях. Право поєднує дані реальності з їх психологічною, моральною, економічною, екологічною, політичною, юридичною оцінкою, і на такій основі конструює бажані соціальні відносини.

З одного боку, у праві знаходять відбиття лише ті правила, щодо змісту яких існує консенсус у суспільстві, а сама правова норма спирається на спільні, притаманні для багатьох уявлення. Водночас непоодинокими є ситуації, коли в праві закріплюються положення, щодо яких не досягнутий консенсус у суспільстві, тобто думка більшості відсутня. Часто в сучасному світі держава виступає активним суб'єктом правотворення. Наприклад, законодавче закріплення під час Французької революції розлучення і рівності в праві на спадок між чоловіком і жінкою суперечило уявленням більшості французів¹; законодавство про громадянські права у США другої половини ХХ ст. формувалося в умовах жорсткого протистояння між білим населенням і афроамериканцями і т. ін.

По-третє, соціальна практика, її осмислення перебувають під впливом існуючої правової традиції, зокрема, принципів права, прав людини, особливостей юридичної техніки. Соціальні факти є доволі хаотичними, постійно змінюваними. Водночас одним із завдань права є стабілізація і упорядкування суспільних відносин.

Остаточний варіант правил поведінки, які стають нормами права, повинен формулюватися в результаті обговорення всіма зацікавленими

¹ Рулан Н. Историческое введение в право : учеб. пособие для вузов. Москва : NOTA BENE. С. 15.

суб'єктами та на підставі якісної аргументації. *Суспільний дискурс* з найбільш значущих питань має відбуватися в конституційних рамках, у межах демократичних процедур за умови визнання права на свободу слова, права на мирні зібрання тощо.

Процес правоутворення *складається з двох основних етапів*.

На першому етапі відбувається *усвідомлення і вираження потреби у правовому регулюванні суспільних відносин*. Формуються уявлення про те, як можна/слід урегулювати правові відносини, виникає суспільна дискусія з цього приводу. Ця дискусія відображається в наукових статтях, виступах та обговореннях на різноманітних експертних майданчиках (конференціях, симпозіумах), у політичних заявах, громадських ініціативах тощо. На цьому етапі накопичена соціальна, в тому числі юридична, практика критично аналізується; формується ціннісне, прагматичне та інше обґрунтування напрямів подальшого правового розвитку; формулюються конкретні правові нормотворчі ініціативи, звернені до уповноважених суб'єктів нормотворчої діяльності.

Другим етапом правоутворення є *нормотворча діяльність уповноважених суб'єктів*, метою якої є створення, зміна або скасування норм права. Саме на цьому етапі відбувається запровадження належного нормативно-правового регулювання відповідних суспільних відносин. Під правове регулювання при цьому потрапляють найбільш значущі для функціонування суспільства та людини відносини.

У результаті нормотворчості закріплюються норми, спрямовані на а) узагальнення і правове закріплення найбільш важливих повторювальних суспільних відносин; б) витіснення шкідливої, небажаної суспільної практики, подолання негативних соціальних явищ (наприклад, корупція, забруднення навколишнього середовища); в) створення необхідних правових умов для розвитку нових відносин, у яких зацікавлене суспільство (наприклад, створення фондів фінансування будівництва, розвиток біоінженерних технологій вирошування людських органів).

Формалізація права вимагає використання різноманітних засобів, які дозволяють врахувати в нормотворчій діяльності суспільний контекст із його підпорядкуванням юридичній логіці. Як влучно описує Ж.-Л. Бержель, «для того, щоб проникнути в правову систему, факти потребують попередньої «концептуалізації», тобто повинні бути під-

дані особливому інтелектуальному аналізу і трактуванню, які допомагають виокремити їх юридичне значення, щоб надалі ув'язати з цим значенням певні дії. Саме цим пояснюється, що в процесі проєкції фактів у юридичну площину неминуче мають місце такі явища, як уповільнення, відбиття, іноді викривлення»¹.

Правоутворення є безперервним процесом, адже суспільні відносини перебувають у постійній динаміці, виникають, змінюються, зникають. Відповідно й правове регулювання не може бути закінченим, остаточним, змінюється у міру потреб соціальної практики.

■ § 2. Нормотворчість: поняття, види, функції

Нормотворчість – це діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою.

Нормотворчість здійснюється уповноваженими на це суб'єктами – органами і носіями публічної влади: органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами; народом та територіальними громадами. При цьому переважна більшість нормативно-правових актів приймається органами державної влади та органами місцевого самоврядування: нормотворча діяльність здійснюється ними на основі виконання завдання підтримання загального соціального порядку.

Суб'єктами нормотворчості є лише ті суб'єкти, нормотворчі повноваження яких (повноваження на прийняття, зміну чи скасування нормативно-правових актів) закріплені в конституції країни чи відповідних законах. Крім того, суб'єктами нормотворчості можуть виступати інші особи, яким публічна влада делегувала нормотворчі повноваження (наприклад, державні та недержавні організації).

Нормотворчість здійснюється за певною процедурою, яка регламентується законодавством. Процедурний характер нормотворчої діяльності (тобто її здійснення в установленому порядку) зменшує імовірність свавілля та помилкових рішень, забезпечує створення справедливих та ефективних норм права. Додержання процедури роз-

¹ Бергель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с фр. Москва : NOTE BENE, 2000. С. 280.

гляду, прийняття та набрання чинності нормативно-правовими актами є однією з умов легальності нормотворчого процесу. Стадійність нормотворчої діяльності надає їй упорядкованого, передбачуваного характеру. Суттєві порушення процедури нормотворчості можуть призвести до визнання нормативно-правового акта недійсним або неконституційним у судовому порядку.

Результатом нормотворчої діяльності є *нормативно-правові акти*, за допомогою яких формально закріплюють норми права. Загальним результатом нормотворчості є законодавство (система чинних нормативно-правових актів). Зокрема, прийняття нового нормативно-правового акта або зміна чи скасування чинного нормативно-правового акта.

Юридичні правила, які містяться в нормативно-правовому акті, можуть бути результатом: а) моделювання суб'єктами нормопроектної і нормотворчої діяльності; б) санкціонування вже існуючих соціальних норм (моральних, релігійних, соціально-технічних); в) закріплення варіанта поведінки, який існує як повторювані суспільні відносини; г) запозичення норми права з іншої правової системи; ґ) відтворення норми права, закріпленої в міжнародно-правовому договорі, конституції тощо.

Важливе значення для юриспруденції має виокремлення *видів нормотворчості*.

Так, за *особливостями процедури та юридичною силою* виділяють: *законотворчість*, яка здійснюється парламентом, а також народом за особливою процедурою референдуму, результатом якої є прийняття законів як нормативно-правових актів вищої юридичної сили, та *підзаконну нормотворчість*, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами за більш простою процедурою, результатом якої є підзаконні нормативно-правові акти.

За *уповноваженням суб'єктом* можна виокремити нормотворчість *органів державної влади* (в Україні це ВРУ, Президент України, КМУ, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади); нормотворчість *органів місцевого самоврядування* (місцеві ради різних рівнів, сільський, селищний, міський голова); нормотворчість *народу* або *територіальних громад*; нормотворчість *державних організацій*; нормотворчість *недержавних організацій*.

За сферою дії розрізняють *загальнодержавну* нормотворчість, яка здійснюється в межах території всієї держави, *локальну* нормотворчість, яка здійснюється в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці.

Окремим видом нормотворчості є *створення, зміна або скасування норм права у формі нормативно-правових договорів*. Нормативно-правові договори за своїми формальними ознаками, технікою вираження, структуруванням змісту і його документальним оформленням є схожими на нормативно-правові акти. Відрізняються нормативно-правові договори лише порядком їх розроблення і прийняття, оскільки зміст нормативно-правового договору є результатом узгодженої волі сторін договору. Проблемним для вітчизняної правової науки є питання щодо існування *судової нормотворчості*, яка здійснюється судовими органами в процесі розгляду справ і результати якої закріплюються у відповідних судових рішеннях, результатом якої є судові прецеденти, *судова практика* як джерело права.

Окремо слід відзначити, що в сфері міжнародного права досліджується нормотворчість уповноважених суб'єктів на *наднаціональному та міжнародному рівнях*¹. Прикладом нормотворчості на наднаціональному рівні, яка здійснюється відповідними *наднаціональними органами*, є діяльність інституцій ЄС. Так, Європейський парламент спільно з Радою Європейського Союзу і Європейською комісією виконує законодавчі функції в ЄС і вважається одним із найбільш потужних законодавчих органів у світі. На *міжнародному рівні* головними суб'єктами нормотворчості є держави, міжнародні організації. Її результатом є формулювання норм міжнародного права у формі міжнародно-правових договорів, конвенцій та ін.

Вивчення основних напрямів впливу нормотворчості на правове регулювання суспільних відносин дає змогу виділити такі *функції нормотворчості*:

- 1) *первинне регулювання суспільних відносин* – вироблення і прийняття нових нормативно-правових актів з метою врегулювання суспільних відносин, які раніше не регулювалися правом;
- 2) *вторинне регулювання суспільних відносин (оновлення правового регулювання)* – внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів.

¹ Нігрєєва О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 14. С. 35–42.

вих актів або скасування їх окремих положень; прийняття нормативно-правових актів на заміну існуючим. У цьому разі йдеться про забезпечення відповідності правового регулювання сучасним умовам і тенденціям розвитку суспільства, підтримання законодавства в актуальному стані;

3) *дерегуляція суспільних відносин* – скасування нормативно-правових актів з метою скасування або скорочення правового регулювання в певній сфері суспільних відносин, наприклад, у сфері підприємницької діяльності;

4) *усунення недоліків правового регулювання (вдосконалення правового регулювання)* – усунення прогалин та колізій у законодавстві, скорочення нормативно-правових актів, які регулюють одні й ті самі суспільні відносини;

5) *впорядкування правового регулювання* – систематизація нормативно-правових актів з метою створення або підтримання цілісної, узгодженої, зручної для користування системи законодавства.

§ 3. Принципи нормотворчості

Нормотворча діяльність ґрунтується на відповідних принципах. Принципи нормотворчої діяльності пов'язані з принципами права, принципами діяльності державного апарату.

Основними принципами нормотворчості є такі.

1. *Забезпечення та захист прав людини.* Суб'єкти нормотворчості обмежені у своїй діяльності міжнародними стандартами прав людини. Нормативно-правові акти повинні бути спрямовані на забезпечення і захист прав людини, її матеріальних і духовних потреб, сприяти реалізації свободи людини у різних сферах її життєдіяльності. Зокрема, *не можуть встановлюватися юридичні правила, які:*

– *безпідставно обмежують права людини, уможливають неправомірне втручання будь-яких суб'єктів, у тому числі держави, у сферу свободи людини. Недопущення свавілля держави стосовно людини, зокрема, передбачає закріплення в нормативно-правових актах чіткого і послідовного регулювання діяльності державних органів та їх посадових осіб, чітких юридичних обмежень дискреційних повноважень держави, механізмів запобігання зловживання державою сво-*

їми дискреційними повноваженнями, встановлення відповідальності за такі зловживання;

– містять дискримінаційні положення щодо певних осіб чи їх груп або закріплюють правові привілеї; нормативно-правові акти повинні втілювати принцип однакового ставлення, закріплювати процедури і механізми попередження порушень принципу рівності, а також відповідальність за такі порушення.

2. *Демократизм.* Нормотворча процедура повинна гарантувати вільну, активну та рівноправну участь усіх зацікавлених суб'єктів у підготуванні та обговоренні проектів нормативно-правових актів; відкритість нормотворчого процесу; відображення, закріплення в нормативно-правових актах інтересів більшості при врахуванні прав меншості. Нормативно-правові акти повинні враховувати соціальні очікування, відповідати потребам суспільної практики.

3. *Дотримання законодавчо визначених процедур.* Суб'єкти нормотворчої діяльності: повинні дотримуватися принципу ієрархічності нормативно-правових актів; верховенства законодавчої влади; повинні діяти лише в межах повноважень, в порядку та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Нормотворча діяльність повинна ґрунтуватися на неухильному додержанні зобов'язань, взятих державою за міжнародним правом¹.

4. *Наукова обґрунтованість.* Прийняття, зміна або скасування нормативно-правових актів, їх зміст не можуть бути довільними, свавільними, випадковими тощо. У нормотворчій діяльності повинні враховуватися і практично використовуватися напрацювання та рекомендації правової науки, а також інших соціальних і природничих наук. Будь-яке нормотворче рішення повинне спиратися на факти, обставини, аргументи, які демонструють необхідність та розумність такого рішення, його об'єктивний, неупереджений характер. Особливого значення в нормотворчій діяльності набуває врахування експертної думки – висловлені й обґрунтовані позиції авторитетних фахівців із певного кола питань. При прийнятті нормотворчих рішень слід враховувати результати відповідних соціологічних досліджень, які проводяться незалежними організаціями, різноманітні статистичні дані.

¹ Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. С. 14–24.

5. *Професіоналізм*. Нормативно-правові акти повинні розроблятися і прийматися особами, які мають фахову освіту та професійні навички і вміння. На практиці цей принцип реалізується через залучення до процесу нормотворчості юридичних служб суб'єктів нормотворчості, юристів-учених і практиків, фахівців з неюридичних сфер суспільної практики. У сучасному розумінні професіоналізм у нормотворчій діяльності включає вимогу об'єктивності, безсторонності.

6. *Системність*. При створенні нормативно-правового акта повинні враховуватися системні властивості законодавства. Цей принцип спрямовано на забезпечення логічної послідовності, узгодженості, збалансованості положень нормативно-правових актів. Новий нормативно-правовий акт повинен органічно інтегруватися в систему чинних нормативно-правових актів. Необхідно уникати регулювання одних й тих самих суспільних відносин різними нормативно-правовими актами, протиріч між положеннями нормативно-правових актів, порушення зв'язків між регулятивними і охоронними, матеріальними і процесуальними нормама права та ін.

7. *Технічна досконалість*. Суб'єкти нормотворчості повинні використовувати нормотворчу техніку з метою створення доступних, ясних, точних, несуперечливих нормативно-правових актів. Зміст нормативно-правових актів повинен виражатися ясною, простою, доступною мовою, має бути логічним і добре структурованим. Від дотримання правил нормотворчої техніки залежить рівень техніко-юридичної досконалості як окремих нормативно-правових актів, так і системи нормативно-правових актів у цілому.

§ 4. Стадії нормотворчості

Нормотворча діяльність є складною за своїм змістом, здійснюється в установленому законом порядку, складається з відповідних стадій. Зміст і кількість стадій нормотворчої діяльності, детальність їх регулювання теж розрізняються. Рівень і форми правового регулювання стадій здійснення нормотворчої діяльності залежать від виду нормотворчості.

Таке регулювання може закріплюватися в конституційних нормах; законах, що регулюють правовий статус суб'єкта нормотворчості чи нормотворчої ініціативи (приміром, Закон України «Про Кабінет Мі-

ністрів України» від 27 лютого 2014 р.); регламентах, що регулюють діяльність відповідного суб'єкта (приміром, Регламент КМУ, Регламент Міністерства освіти і науки України) та інших законах і підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють окремі аспекти нормотворчого процесу. Загальна логіка нормотворчої діяльності зберігається і у спрощених, і в ускладнених моделях нормотворчого процесу. Натомість головними особливостями *законодавчого процесу* є ускладнений порядок прийняття законів та докладна регламентація його стадій.

Стадія нормотворчості – це сукупність процедурних дій, які здійснюються в процесі нормотворчості та об'єднані певною проміжною метою.

Стадіями створення нормативно-правових актів є такі.

1. *Прийняття рішення про необхідність прийняття нормативно-правового акта та підготування проекту нормативно-правового акта.* Рішення про необхідність прийняття нормативно-правового акта приймається відповідним уповноваженим суб'єктом і має базуватися на аналізі фактичного і юридичного стану справ у відповідній сфері. Підготовка проекту нормативно-правового акта вимагає вирішення питань організаційно-технічного і фінансового забезпечення нормопроектної діяльності: визначається суб'єкт розробки проекту нормативно-правового акта і вирішується питання про обсяги фінансування підготування проекту.

Безпосередня робота над проектом включає два етапи: підготовку до складання нормопроекту та складання (написання) нормопроекту. На підготовчому етапі відбуваються збирання і систематизація необхідної інформації про стан суспільних відносин, які потребують правового регулювання, стан наявної нормативно-правової бази і практики її реалізації. При цьому з'ясовуються існуючі наукові напрацювання у відповідній сфері, громадська думка, вивчається вітчизняний та іноземний досвід тощо. Саме в такий спосіб відбувається врахування соціального і юридичного контексту під час нормопроектної діяльності.

Після підготовчого етапу настає етап формулювання тексту проекту, його остаточного редагування; підготовки супровідних документів нормопроекту (приміром, пояснювальної записки, фінансово-економічного обґрунтування). У разі необхідності можуть проводитися

попередні експертизи проекту нормативно-правового акта (приміром, екологічна, антикорупційна). Перша стадія завершується передачею підготовленого нормопроекту та відповідних супровідних документів на офіційний розгляд з метою ухвалення рішення щодо нормопроекту.

2. *Розгляд проекту нормативно-правового акта та ухвалення рішення щодо нього.* Внесений у встановленому порядку проект розглядається та обговорюється суб'єктом нормотворчості, його відповідними органами і службами. При цьому з'ясовуються економічна, соціально-політична та юридична обґрунтованість проекту, його відповідність планам прийняття нормативно-правових актів; вносяться пропозиції щодо змін, доповнень або скасування відповідних положень нормопроекту.

Одним із завдань другої стадії нормотворчого процесу є узгодження інтересів різних суб'єктів, вироблення положень, які отримають якомога більшу соціальну підтримку. На цій стадії можливим є публічне обговорення проекту нормативно-правового акта із залученням широкого кола зацікавлених суб'єктів (державних органів, підприємств, установ, громадських організацій тощо) та експертних установ. Крім того, проект акта або окремі ключові питання можуть бути винесені на референдум. Усе це дозволяє врахувати громадську думку, віднайти компроміси, збалансовані нормотворчі рішення.

У разі необхідності проект направляється для проведення експертизи (правової, фінансово-економічної, кримінологічної, наукової, екологічної та ін.). Наприклад, під час правової експертизи з'ясовується питання щодо відповідності проекту Конституції та законодавству України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практиці ЄСПЛ, міжнародним договорам України. Експертиза оцінює також внутрішню узгодженість змісту проекту, його відповідність вимогам нормотворчої техніки тощо. Крім того, проект у передбачених законом випадках повинен отримати висновки уповноважених суб'єктів (наприклад, висновок КСУ; Антимонопольного комітету України).

За результатами розгляду проекту уповноважений суб'єкт *може ухвалити одне з рішень*: а) прийняти нормативно-правовий акт; б) повернути проект для доопрацювання, внесення до нього необхідних змін із зазначенням зауважень і строку доопрацювання; в) відхилити проект нормативно-правового акта.

3. *Офіційне оприлюднення нормативно-правового акта.* Прийняті нормативно-правові акти оформлюються та підписуються уповноваженими суб'єктами, у разі необхідності реєструються в Міністерстві юстиції України, включаються до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, підлягають офіційному опублікуванню, після чого набирають чинності. Офіційне оприлюднення є необхідною формальною умовою для визначення початку дії нормативно-правових актів, підтвердження автентичності, офіційності їх текстів. Обов'язок офіційного оприлюднення передбачено у ст. 57 Конституції України, згідно з якою нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення.

§ 5. Законотворчість

Найважливішим для суспільства видом нормотворчості є законотворчість. Вона має особливе значення у формуванні системи нормативно-правових актів і всього механізму правового регулювання суспільних відносин. Законотворчість спрямована на врегулювання суспільних відносин шляхом прийняття законів як нормативно-правових актів вищої юридичної сили. Закон виступає ядром правової системи, одним із головних засобів її розвитку і модернізації, є правовою основою усіх інших правових актів. Саме закон зумовлює рівень відповідності правового регулювання потребам суспільства, задає рівень якості правового регулювання суспільних відносин у цілому і зумовлює рівень його ефективності.

Виключним правом на прийняття закону наділені *парламент* як єдиний вищий представницький законодавчий орган держави і *народ* як єдине джерело влади. В умовах парламентаризму парламент є єдиним органом законодавчої влади. Народ своє право на прийняття закону може реалізувати безпосередньо у формі загальнодержавного референдуму. В Україні конституційні засади всеукраїнського референдуму закріплені в розділі третьому Конституції України. Безпосереднє здійснення влади народом, у тому числі при голосуванні щодо відповідних законопроектів, повинно відбуватися в порядку, передбаченому Конституцією (див., зокрема, Рішення КСУ від 26 квітня 2018 р. у справі щодо конституційності Закону України «Про всеукраїнський референдум»).

Результатом законотворчості є закон як нормативно-правовий акт вищої юридичної сили. Законом також надається згода на обов'язковість міжнародних договорів та денонсацію (припинення дії) міжнародних договорів.

Законотворчість здійснюється за певною процедурою, яка регламентується законодавством і складається з самостійних, логічно завершених етапів і організаційно-технічних дій щодо внесення, розгляду прийняття (зміни) законів та їх оприлюднення. Особливістю законотворчої процедури є її ускладнений характер, що забезпечує прийняття максимально якісних, обґрунтованих та ефективних законів.

Порядок розроблення, прийняття та офіційного оприлюднення законів в Україні регулюється Конституцією України, законами України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р., «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р., «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., Указом Президента України «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. та іншими нормативно-правовими актами.

Охарактеризувати основні стадії законотворчості можна на прикладі законотворчого процесу в Україні:

а) розроблення законопроекту, його внесення до ВРУ в порядку законодавчої ініціативи, підготовка законопроекту до розгляду на пленарних засіданнях ВРУ. Законопроекти розробляються суб'єктами права законодавчої ініціативи. Право законодавчої ініціативи у ВРУ належить Президентові України, народним депутатам України та КМУ (ст. 93 Конституції України). Право законодавчої ініціативи здійснюється шляхом внесення до ВРУ, зокрема, проектів законів, пропозицій до законопроектів, поправок до законопроектів. Після внесення законопроекти проходять попередній розгляд у відповідних комітетах ВРУ. Після включення законопроекту до порядку денного сесії ВРУ підготовка його до першого читання здійснюється головним комітетом;

б) розгляд законопроекту ВРУ і ухвалення рішення щодо нього. Законопроекти розглядаються на пленарних засіданнях ВРУ, як правило, за процедурою трьох читань:

– перше читання включає обговорення основних принципів, положень, критеріїв, структури законопроекту та прийняття його за

основу. За результатами першого читання може бути прийняте рішення, зокрема, про опублікування законопроекту у визначеному Верховною Радою друкованому засобі масової інформації для його всенародного обговорення з подальшим доопрацюванням головним комітетом з урахуванням наслідків обговорення і подання на повторне перше читання;

– *друге* – постатейне обговорення і голосування законопроекту, прийняття законопроекту в другому читанні;

– *третьє* – прийняття законопроекту в цілому. До третього читання законопроекту, який готується головним комітетом, вносяться лише поправки щодо внесення виправлень, уточнень, усунення помилок, суперечностей у тексті законопроекту, а також поправки, внесені з метою узгодження між собою структурних частин прийнятого у другому читанні законопроекту без зміни його змісту.

При дотриманні передбачених у законодавстві умов за рішенням Верховної Ради допускається остаточне прийняття законопроекту відразу після першого чи другого читання. Свої особливості має процедура прийняття закону про державний бюджет, внесення та прийняття змін до Конституції України.

За результатами розгляду та обговорення проекту ВРУ шляхом голосування приймає закон, визначає порядок введення його в дію. Введення закону в дію визначається у його прикінцевих або перехідних положеннях або окремим законом;

в) *офіційне оприлюднення закону*. Відповідно до ст. 94 Конституції України прийнятий закон після підпису Головою ВРУ направляється на підпис Президенту України, який протягом 15 днів має підписати закон та офіційно оприлюднити його або застосувати право вето. ВРУ враховує пропозиції Президента України або може подолати вето не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради. Закони публікуються в офіційних друкованих виданнях. Закони не можуть набувати чинності раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні.

Завдання

1. Визначте, порушення яких саме засад нормотворчої діяльності стало підставою для визнання Закону України «Про все-

- український референдум» від 6 листопада 2012 р. неконституційним.
2. Визначте місце і значення електронних петицій (ст. 23¹ «Електронна петиція, порядок її подання та розгляду» Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року) у процесі правоутворення.
 3. Обґрунтуйте, практичній реалізації яких принципів нормотворчості сприяє Постанова КМУ №996 від 3 листопада 2010 р. «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».
 4. Аргументуйте на прикладі різних країн, чи можуть прийматися нормативно-правові акти на референдумі.

Рекомендована література

1. Богачова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л. Законотворчий процес зарубіжних країн. Київ : Реферат, 2006. 656 с.
2. Богачова О. В. Законотворення: теоретико-прикладні аспекти. Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. 448 с.
3. Дашковська О. Р. Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 35 (2.1). С. 29–32.
4. Дідич Т. О. Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти. Київ : Ліра-К, 2017. 492 с.
5. Законотворчість: Участь громадськості у законотворчому процесі. Основні аспекти законодавчого процесу / Е. Валентайн, Д. С. Базілевич, І. М. Вінокуров та ін. Київ : [ФОП Москаленко О. М.], 2013. 232 с.
6. Матвеева Л. Соціальні фактори правоутворення та правотворчості в транзитивний період. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2015. Авг. С. 16–20.
7. Нечипоренко А. О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2015. 21 с.
8. Сейдман Е., Сейдман Р. Б., Абеесекере Н. Розробка законопроектів для демократичних соціальних змін : пер. з англ. Київ : Сфера, 2006. 448 с.

НОРМОТВОРЧА ТЕХНІКА

§ 1. Нормотворча техніка: поняття та зміст

Слід відзначити, що будь-яка професійна юридична діяльність містить певний технічний елемент, тобто спеціальні засоби та прийоми, що їх використовують юристи в професійній діяльності. Одним із важливих інструментів, який використовується в юридичній діяльності, є юридична техніка. Вона пов'язана з організацією і вираженням змісту правових актів-документів, їх тлумаченням, систематизацією нормативно-правових актів, алгоритмами дій. Звідси виокремлюють такі види юридичної техніки:

- *техніку нормотворчості*, яка стосується вираження, структурування та оформлення змісту нормативно-правових актів;
- *техніку систематизації* нормативно-правових актів, яка охоплює засоби і правила обліку, інкорпорації, консолідації та кодифікації нормативно-правових актів;
- *техніку правозастосування* і *техніку правореалізації*, яка стосується вираження, структурування та оформлення змісту правозастосовних і правореалізаційних актів;
- *техніку тлумачення правових актів*, яка охоплює способи і правила тлумачення норм права, а також вираження, структурування та оформлення змісту інтерпретаційно-правових актів.

Також актуальним для юристів є питання про *техніку юридичного аналізу та юридичної аргументації*.

Утім особливе практичне значення має саме нормотворча техніка. Значний інтерес до останньої зумовлений прагненням досягти максимальної *якості* нормативно-правових актів (передовсім законів), які є основним джерелом права для більшості правових систем світу.

Нормотворча техніка – це система засобів і правил вираження та закріплення змісту нормативно-правових актів, використання якої забезпечує ясність, точність і несуперечливість цих актів.

Використання нормотворчої техніки спрямоване на створення ясних, точних і несуперечливих нормативно-правових актів. Належне

використання нормотворчої техніки при створенні нормативно-правових актів дає змогу досягти техніко-юридичної досконалості законодавства. Неправильне або неповне її використання призводить до недоліків як окремих нормативно-правових актів, так і всієї системи законодавства, що ускладнює реалізацію норм права, призводить до їх порушення.

Нормотворча техніка *включає відповідні засоби і правила*. Засоби нормотворчої техніки використовуються в процесі нормотворчості з метою забезпечення ясності, точності, чіткості та несуперечливості нормативно-правових актів (приміром, нормативно-правовий припис, юридична термінологія, юридичні конструкції, способи викладення нормативно-правових актів тощо). *Правила* нормотворчої техніки є технічними нормами, які встановлюють вимоги до вираження і закріплення змісту нормативно-правових актів та регулюють застосування відповідних засобів нормотворчої техніки.

Нормотворча техніка *заснована на знаннях і досвіді, накопичених у сфері нормотворчої діяльності*. Найбільш важливі засоби і правила нормотворчої техніки виникли в результаті накопичення й узагальнення практики зі складання, написання проєктів нормативно-правових актів, а також практики тлумачення і застосування нормативно-правових актів. Вони закріплюються в регламентах, які регулюють діяльність суб'єктів нормотворчості, викладаються в методичних рекомендаціях, посібниках із нормотворчої техніки.

Ядром нормотворчої техніки є *законодавча техніка*, тобто техніка вираження, структурування та оформлення змісту законів як нормативно-правових актів вищої юридичної сили. Законодавча техніка є еталонною, зразковою для юридичної техніки творення підзаконних нормативно-правових актів, яка має певні особливості. Певні особливості мають також юридична техніка розробки конституцій, рамкових законів, кодексів, нормативно-правових договорів.

Нормотворча техніка охоплює *такі групи засобів і правил*, що використовуються при викладенні змісту нормативно-правових актів:

1. *Філологічні (мовні) засоби і правила*, які забезпечують стислість, зрозумілість, точність мови нормативно-правового акта. Вони включають такі засоби, як *слова, словосполучення, терміни, речення, аббревіатури, розділові знаки* тощо. Додатковими засобами вираження

змісту нормативно-правових актів, які примикають до філологічних, є математичні символи, формули розрахунків, малюнки, зображення.

Філологічні правила вимагають: відповідності мови акта нормам українського правопису, експресивної нейтральності (беземоційності), неупередженості мови акта, доступності мови акта, що досягається за рахунок її точності, простоти, стислості, та ін.

2. *Логічні правила та засоби*, що забезпечують повноту, послідовність, точність і несуперечливість нормативно-правового акта. Вони включають такі логічні засоби, як *поняття, судження, визначення понять, класифікація*, а також додержання основних логічних законів (тотожності, суперечності (несуперечності), виключення третього). При викладенні змісту нормативно-правових актів використовується *деонтична логіка*, або логіка норм та нормативних понять, нормативних висловлювань.

Додержання правил формальної та деонтичної логіки забезпечує послідовність викладення змісту, узгодженість нормативно-правових приписів, недопущення логічних суперечностей, послідовне однакове використання понять тощо.

3. *Структурні засоби і правила*, які забезпечують поділ змісту нормативно-правового акта на певні структурні елементи. Структура нормативно-правового акта може включати: *преамбулу, основну частину, прикінцеві та перехідні положення, додатки*. Нормативно-правовий акт залежно від виду та обсягу поділяється на пункти і підпункти, абзаци пунктів, статті та частини, абзаци, пункти статей; частини, розділи та підрозділи, глави, книги та ін.

Послідовність викладення змісту нормативно-правового акта, його структурування ґрунтується на певних критеріях (приміром, окремі аспекти предмета регулювання) і правилах (приміром, викладення матеріальних норм повинне передувати викладенню процедурних правил).

До структурних засобів і правил примикають *реквізити* (вказівка на вид акта; назва суб'єкта нормотворчості; найменування (заголовок) нормативно-правового акта; підпис посадової особи; дата і місце прийняття, номер акта; номер акта в Єдиному державному реєстрі нормативних актів) і правила щодо їх використання. Головними вимогами в даному випадку є наявність реквізитів нормативно-правового акта, а також їх відповідність установленим стандартам.

4. *Спеціально-юридичні засоби і правила*, які забезпечують вираження змісту нормативно-правових актів з урахуванням системних зв'язків нормативно-правових актів, а також забезпечують належний рівень визначеності змісту нормативно-правових актів, економію правової матерії та ін. Ця група охоплює такі засоби, як *нормативно-правовий припис і нормативна побудова, способи формулювання норм, відсилання до інших частин нормативно-правового акта або іншого нормативно-правового акта, юридична презумпція, юридична фікція, юридична конструкція, галузева типізація, норми-доручення, термінологія законодавства, правові застереження та ін.*

Зокрема, для забезпечення системності нормативно-правових актів слід уникати суперечностей між нормативно-правовими приписами, узгоджувати акти, що видаються, з раніше прийнятими (свочасно скасовувати акти та їх частини, що суперечать новому акту, вносити необхідні зміни до чинних актів тощо), скорочувати до мінімуму кількість нормативно-правових актів з одного й того самого питання, уникати необґрунтованого дублювання нормативно-правових приписів, мінімізувати відсилання до нечинних нормативно-правових актів і оперативно приймати необхідні акти, системно використовувати термінологію.

Проблематика техніки підготовки юридичних документів є похідною від формальної визначеності права, а головна мета нормотворчої техніки полягає в досягненні належної правової визначеності. Значення нормативно-правового акта як форми права полягає не тільки в тому, що він надає об'єктивного характеру відповідному змісту правила поведінки. Нормативно-правовий акт також надає визначеності праву через забезпечення узгодженості, ясності, чіткості, повноти сформульованих юридичних правил. Звідси значення нормотворчої техніки пов'язане перш за все *із забезпеченням реалізації принципу правової визначеності у нормотворчій діяльності.*

З принципу правової визначеності випливають, зокрема, такі вимоги до текстів нормативно-правових актів: 1) достатня чіткість, детальність сформульованих норм права. Ступінь чіткості, яку мають забезпечувати формулювання національних законів і яка в жодному випадку не може охопити всі непередбачувані обставини, значною мірою залежить від змісту певного документа, сфери, на яку поширюється закон, а також від обсягу та статусу тих, кому він адресований.

Приміром, висуваються підвищені вимоги до чіткості визначення підстав, меж і способів здійснення компетентним органом владних повноважень; 2) мінімізація прогалин і колізій у нормативно-правовому регулюванні правових відносин.

ЄСПЛ у своїх численних рішеннях підтверджував важливість принципу правової визначеності (див., приміром, справу «Гешмен і Герруп проти Сполученого Королівства» (рішення від 25 листопада 1999 р.)). Також ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на недосконалість чинного законодавства України і необхідність дотримуватися принципу правової визначеності (див., приміром, справу «Слоєв проти України» (рішення від 6 листопада 2006 р.)).

Належне використання нормотворчої техніки опосередковано впливає на *ефективність правового регулювання*, є однією з її передумов. Належним чином сформульований нормативно-правовий акт, інтегрований до системи нормативно-правових актів, сприяє досягненню цілей правового регулювання, формуванню послідовної юридичної практики, економії правових засобів (оскільки не потрібно вдаватися до внесення термінових змін до нього, використовувати нормативне офіційне тлумачення, долати суперечливу практику застосування нечітко сформульованих положень нормативно-правового акта та ін.).

У багатьох країнах існують: а) спеціальні навчальні курси із законодавчої техніки, б) спеціалізована підготовка фахівців з нормопроекування (школи нормопроекувальників)¹, в) затверджені органами законодавчої або виконавчої влади правила розроблення нормативно-правових актів, які обов'язково включають правила юридичної техніки. Також існують посібники з юридичної техніки нормотворчості (приміром, Довідник з нормотворчої техніки, який містить рекомендації Федерального міністерства юстиції Німеччини щодо оформлення законів і нормативних постанов)².

Окрім цього, міжнародні організації (приміром, Міжнародний парламентський союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародна організація праці, Міжнародна організація з міграції) публікують документи щодо розроблення, застосування і (або) моніторингу законодавства з певної проблематики. У таких документах

¹ Нариси з нормопроекування. Оттава, 1999. С. 317–338.

² Справочник по нормотворческой технике : пер. с нем. 2-е изд., перераб. Москва : БЕК, 2002. 296 с.

можуть міститися і практичні рекомендації щодо юридичної техніки. Приміром, Керівництво з розробки трудового законодавства, підготовлене в рамках Міжнародної організації праці, містить главу, присвячену правилам юридичної техніки¹.

В Україні теж функціонують різні інститути та інструменти, спрямовані на забезпечення належної юридико-технічної якості нормативно-правових актів. У сфері освіти це перш за все навчальні дисципліни з юридичної (або нормотворчої, законодавчої) техніки, які викладаються в закладах вищої юридичної освіти. Наприклад, у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого викладаються вибіркові навчальні курси «Юридична техніка» та «Юридичне письмо». У сфері практики нормотворчої діяльності існують розроблені і затверджені органами державної влади акти і документи, які містять вимоги і рекомендації щодо нормотворчої техніки; функціонують школи нормопроєктування, інститути правової експертизи та державної реєстрації нормативно-правових актів та ін.

§ 2. Мова нормативно-правових актів. Філологічні засоби і правила юридичної техніки нормотворчості

Оскільки право звертається до всіх осіб, юридична мова має бути максимально зрозумілою. Вона повинна бути більш точною, значно менш емоційною, а також повинна відбивати юридичний світ із його особливими юридичними явищами, поняттями, концептами.

Універсальними ознаками юридичної мови є її *термінологізація* (в її основі лежить система чітких юридичних понять), прагнення до лапідарності (стислості в поєднанні з ясністю, точністю, повнотою вираження), підкорення емоційності раціональним началам і вимогам (тобто якщо і присутні емоційні слова, вирази, то лише для посилення, вирізнення раціональних смислів). Юридична мова значною мірою має офіційний характер, оскільки в її основі знаходиться мова правових актів-документів, зокрема мова писаних формально-юридичних джерел права.

¹ Руководство по разработке трудового законодательства МОТ. URL: www.ilo.org/legacy/russian/dialogue/ifpdial/llg/index.htm.

Юридична мова є неоднорідною, оскільки вона функціонує в різних сферах юриспруденції та опосередковує усне і письмове мовлення юристів. Мова нормативно-правових актів, особливо мова законів, виступає своєрідним ядром юридичної мови, оскільки значною мірою саме навколо неї і в діалозі з нею функціонують інші види мови права.

Призначенням мови нормативно-правових актів є передача певного правового змісту, а саме змісту юридичних правил загального характеру (правових норм). Мова нормативно-правових актів має особливе значення, оскільки це *мова офіційного документа*, який носить державно-владний характер, має офіційно-обов'язкову форму. Тут мовна форма є *нормативною* і формально закріпленою, вона не може бути змінена, удосконалена в довільному порядку будь-ким.

Головними *функціями* мови нормативно-правових актів є забезпечення якості вираження юридичних правил і їх трансляція адресатам нормативно-правових актів. Звідси *головною вимогою до текстів* нормативно-правових актів є те, що вони повинні бути *доступними і зрозумілими*. *Критеріями* доступності та зрозумілості в лінгвістиці є *простота* (легкість сприйняття, запам'ятовування і розуміння тексту), *стислість* (відсутність словесної та інформаційної надмірності), *ясність* (точність, яка означає відповідність між явищем, поняттям і словом, та однозначність, коли текст не породжує кількох варіантів розуміння викладеного правила), *системність* (взаємозв'язок і узгодженість між частинами тексту) і *послідовність* (певний раціональний, доцільний порядок побудови тексту). Окрім цього, мова нормативно-правових актів повинна бути *експресивно-нейтральною*, беземоційною.

Мовними засобами, які формують текст нормативно-правового акта, є *слова, речення та розділові знаки*. Із загальних вимог до текстів нормативно-правових актів впливають відповідні рекомендації юридичної техніки щодо вживання мовних засобів. Чи не найважливішим засобом вираження змісту нормативно-правових актів є *слова*. В юридичній сфері бездоганна чіткість правил є запорукою правової безпеки. У свою чергу, чіткість правила пов'язана зі словами, що використовуються для вираження відповідного правила. При цьому особливого значення набувають *терміни*, які вживаються в нормативно-правових актах і утворюють основу їх мови¹. Слова-терміни відрізняються від

¹ Любченко М. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. Харків : Права людини, 2015. С. 127–182.

інших слів тим, що позначають відповідні поняття; мають спеціальну сферу застосування; мають, як правило, певне, належним чином визначене, чітке, доволі стабільне значення. Будь-який термін виконує дві основні функції: називну (номінативну), тобто йменує відповідне поняття, та змістову, тобто виражає зміст відповідного поняття.

Термін нормативно-правового акта – це слово або усталене словосполучення, що позначає поняття, яке використовується при викладенні змісту нормативно-правового акта. Сукупність термінів, які застосовуються в чинних нормативно-правових актах, утворюють юридичну термінологію системи нормативно-правових актів (законодавства).

Юридична термінологія є одним із найважливіших засобів, який дозволяє поєднати стислість та ясність нормативно-правового акта з його точністю та повнотою. Терміни законодавства за своєю функціональною поширеністю поділяються на три основні види: а) *загально-вживані терміни* – це слова, які походять із загальної літературної мови, але в праві набувають певного спеціального значення (сім'я, захисник, освіта, територія, ділянка, документ тощо); б) *спеціальні технічні терміни* – слова і словосполучення, які походять з інших (не-юридичних) спеціальних галузей знань, приміром медицини, техніки, економіки, соціології, біології (рентген, аудіовізуальний твір, провайдер та ін.); в) *спеціально-юридичні терміни* – слова і словосполучення, що відбивають специфіку правових явищ та отримали у сфері права суто юридичне значення (нормативно-правовий акт, позов, дієздатність, законність, злочин, дізнання, юридична відповідальність, процесуальний строк тощо).

Серед юридичної термінології особливе місце займають *оцінні терміни*, які позначають оцінні поняття (приміром – «достатні підстави», «розумні строки», «істотна шкода», «поважні причини» тощо), використання яких забезпечує гнучкість правового регулювання, дозволяє врахувати конкретні обставини певної юридичної ситуації та ін.¹

Нормотворча техніка містить низку *рекомендацій щодо юридичної термінології* нормативно-правових актів:

1. Юридичний термін повинен бути *точним, тобто відповідати поняттю і явищу, які він позначає* (приміром, термін «обмеження волі»

¹ Косович В. М. Оцінні поняття як засіб юридичної техніки. Львів : Тріада-плюс, 2010.

є менш точним порівняно з терміном «обмеження свободи», тому що відповідний вид кримінально-правового покарання передбачає значне звуження вибору варіантів поведінки, а не обмеження здатності індивіда до свідомого управління своєю психікою і вчинками; неточним є вживання терміна «усиновлення» без терміна «удочеріння»).

2. За загальним правилом *не допускається вживання різних термінів на позначення одного й того самого поняття (заборона на використання синонімів)*. Синоніми можуть використовуватися лише з метою уточнення думки суб'єкта нормотворчості та полегшення сприйняття тексту нормативно-правового акта (приміром, «земельна частка» («пай»), «виділення в натурі» («на місцевості»)). В усіх інших випадках синоніми породжують неясність тексту, інформаційну надмірність, утруднюють сприйняття відповідного змісту.

Водночас необґрунтоване вживання синонімів є одним із найбільш розповсюджених порушень правил юридичної техніки нормотворчості. Прикладами зайвої синонімії є: неякісна продукція – недоброякісна продукція, нічна робота – робота в нічний час, новий вид професії – нова професія, охоронна зона – захисна зона, завдати шкоди – заподіяти шкоди, набувати чинності і набирати чинності; спонукання, схиляння, втягнення, залучення.

3. Юридичні терміни повинні відповідати вимозі *однозначності*: один термін повинен послідовно застосовуватися на позначення одного й того самого поняття. Водночас повна реалізація цієї рекомендації неможлива, адже словам властива багатозначність. Терміни повинні бути обов'язково однозначними в межах одного нормативно-правового акта, а також у межах різних нормативно-правових актів, якщо вони регулюють одні й ті самі суспільні відносини.

Багатозначне вживання юридичного терміна повинно бути обґрунтованим (тобто відсутня об'єктивна можливість чи необхідність у пошуку нового слова-терміна), а із змісту нормативно-правових актів повинно бути чітко зрозуміло, в якому значенні вживається юридичний термін. Однозначність термінології нормативно-правових актів означає й вимогу забезпечення однакового сприйняття та тлумачення багатозначних термінів шляхом усунення багатозначності в тексті нормативно-правового акта. Прикладом багатозначних юридичних термінів є такі, як «законодавство», «дитина», «арешт», «близькі родичі».

4. Уживані терміни повинні бути *простими і зрозумілими*. Це досягається, зокрема, обмеженням вживання слів іншомовного походження, застарілих, діалектних слів на позначення терміна, поміркованим вживанням спеціальних технічних термінів. Також слід віддавати перевагу вживанню слів у їх найбільш розповсюдженому загальноприйнятому значенні. Водночас точність юридичних термінів завжди має перевагу над їх простотою і зрозумілістю.

5. Слід обирати юридичні терміни, які є *найбільш поширеними, визнаними, апробованими в юридичному середовищі*.

6. Юридичні терміни повинні бути *стислими*. Юридичний термін може складатися з одного слова (*злочин, довіреність*), бути двокомпонентним (*позовна заява*), трикомпонентним (*загальний трудовий стаж*) і полікомпонентним (*спроба застосування вогнепальної зброї*). В усіх можливих випадках слід обирати варіант терміна з мінімальною кількістю складових одиниць. Приміром, *громадяни, що мають обмежену дієздатність – громадяни з обмеженою дієздатністю*.

7. Юридичні терміни повинні бути *стабільними*: неприпустимо без достатніх підстав відмовлятися від усталених термінів, а зміна їх значення має бути завжди обгрунтованою.

8. Юридичні терміни повинні бути *системними*. Ця ознака пов'язана з поняттєвою системністю, яка означає, що поняття, які використовуються в нормативно-правових актах, перебувають у певних відношеннях, зв'язках один з одним, за рахунок чого формується їх цілісність. Отже, юридичні терміни в даному випадку виступають як такі, що пов'язані з логічною основою нормативно-правових актів і є словесним вираженням такої основи. Саме тому якість юридичної термінології залежить від логічної правильності утворення понять і встановлення співвідношень між ними.

9. Юридичні терміни повинні бути *емоційно-експресивно нейтральними*. У юридичних термінах мають бути відсутні ознаки експресивного та емоційного забарвлення (урочистості, піднесення, презирства, зневаги, іронії, жарту, пестливості, фамільярності тощо). Прикладом вживання емоційно-експресивного слова в юридичному терміні є «перехід на бік *ворога* в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту».

Одним із важливих засобів досягнення точності та зрозумілості термінів є їх *визначення (дефінування)* в нормах-дефініціях або описо-

вих гіпотезах, диспозиціях і санкціях. Нормативні дефініції усувають неясність нормативно-правових актів, сприяють їх одноманітному застосуванню, зменшують можливість різного тлумачення в процесі реалізації права. Наприклад, нормативні визначення злочину, покарання, осудності в кримінальному праві.

Існує також низка рекомендацій нормотворчої техніки щодо вибору слів, які передають регулятивний характер правила; вживання єднальних і розділових сполучників, доконаних і недоконаних форм дієслова, фразеологізмів, абревіатур та ін.

Основною мовною одиницею тексту нормативно-правового акта є *речення*. Граматичне речення утворюється із слів і стійких словосполучень, підкорене закономірностям організації тексту нормативно-правового акта. Синтаксична структура фрази, її лексичний склад, розташування слів і чіткість зв'язку між ними суттєво впливають на сприйняття змісту нормативно-правового акта, його окремих положень. Зміст нормативно-правових актів передається не відокремленими словами, а їх сполученням, поєднанням у межах граматичного речення.

Основними правилами щодо речення в нормативно-правовому акті є такі:

1. Слова, порядок їх розташування та встановлені логічні зв'язки між ними *повинні точно передавати зміст відповідного юридичного правила*.

2. *Слід уникати довгих речень зі складною конструкцією*. Використання мовних засобів має бути максимально економним: викладення нормативно-правових приписів повинно бути стислим, без зайвих слів, словосполучень.

3. Якщо не можна уникнути довгого речення зі складною конструкцією, то *слід використовувати засоби спрощення його сприйняття*. У першу чергу йдеться про позначення буквами, цифрами або в інший спосіб частин складного речення, елементів переліку; перефразування речення з метою скорочення кількості слів у ньому.

4. *Виважене використання розділових знаків у реченні*. Зокрема, тире використовується, коли опускається присудок, наводиться визначення, необхідно відокремити частини речення між собою; двокрапка – при викладенні переліків; крапка з комою – при відокремленні частин складного речення та у випадках, коли елементи переліку носять відносно самостійне значення і зв'язок між ними носить послаблений

характер та ін. Доречне використання розділових знаків суттєво покращує сприйняття змісту нормативно-правового акта.

Важливим є дотримання в тексті нормативно-правового акта *логічних змістовних зв'язків* між даним і наступним реченнями, між абзацами, між смыслом частини тексту і загальним задумом, темою нормативно-правового акта в цілому. Нормотворча техніка нормотворчості містить низку рекомендацій щодо організації тексту нормативно-правового акта – послідовності його основних і другорядних положень, правильної і чіткої рубрикації змісту.

§ 3. Структура та реквізити нормативно-правових актів

Оперативно ознайомитися з нормативно-правовим актом, віднайти необхідне юридичне правило дозволяє послідовне викладення змісту акта та його структурування. Логіка викладення змісту нормативно-правового акта зумовлюється логікою розвитку відносин, на регулювання яких спрямований даний нормативний правовий акт.

Загальні рекомендації щодо послідовності викладення змісту нормативно-правового акта полягають у тому, що необхідно йти від загального до часткового, від права до процедури, від постійного до тимчасового, від абстрактного до конкретного, від нормального до виняткового. Спочатку викладаються загальні положення: правові основи прийняття акта (для підзаконних нормативно-правових актів), правові декларації, правові принципи, дефініції ключових понять, що використовуються в нормативному правовому акті, засади регулювання даного роду (виду) відносин. Потім іде основна, так би мовити, регулятивна частина нормативно-правового акта. Наприкінці розміщуються норми, які встановлюють відповідальність; визначають долю актів, їх приписів, які діяли до прийняття нового акта; визначають порядок набуття чинності нормативно-правовим актом та ін.

Ще одне важливе правило щодо порядку викладення змісту нормативно-правового акта полягає в тому, щоб в міру можливого уникати ситуації, коли мусиш спиратися на наступний елемент, щоб зрозуміти той, який читаєш. На послідовність викладення змісту конституцій, кодексів можуть впливати й інші критерії. Приміром,

визнана ієрархія цінностей певного суспільства; ступінь суспільної небезпечності діяння.

Прикладом порушення згаданих рекомендацій щодо юридичної техніки є Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., у преамбулі якого викладені положення щодо дії окремих норм цього закону, оскільки такі положення повинні викладатися у прикінцевих або перехідних положеннях. В Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженій наказом МВС України № 622, спочатку викладено процедурні норми, а потім норми матеріального права.

Нормативно-правові акти мають *чітку структуру, яка включає такі елементи*: 1) назва (найменування, заголовок) нормативно-правового акта; 2) преамбула (у разі наявності); 3) основна частина; 4) перехідні та прикінцеві положення (у разі наявності) з відповідним підрозділом щодо 3) – 4) на пункти та підпункти, абзаци пунктів; статті та частини, пункти, підпункти, абзаци статей; примітки; частини, книги, розділи, глави, параграфи (залежно від виду і складності акта); 5) додатки (якщо вони є).

Обов'язковим елементом нормативно-правових актів як документів є відповідні *реквізити*: 1) Державний Герб України; 2) зазначення форми (виду) акта (указ, постанова, закон, рішення, наказ); 3) повна назва суб'єкта нормотворчих повноважень (за винятком законів, прийнятих всеукраїнським референдумом або ВРУ); 4) назва нормативно-правового акта; 5) місце і дата прийняття (видання) нормативно-правового акта; 6) власний номер нормативно-правового акта; 7) підпис особи, уповноваженої підписувати нормативно-правовий акт; зазначення прізвища, ініціалів та посади такої особи; 8) гербова печатка; 9) реєстраційний номер в Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів України.

Основні вимоги юридичної техніки стосовно *назви нормативно-правового акта* полягають у тому, що вона повинна адекватно відображати предмет та основний зміст регулювання, бути короткою і ясною. Довгі і не досить ясні назви заважають засвоєнню сутності актів і значно обтяжують сприйняття змісту документів, у яких від-

творюються такі довгі назви. Прикладом такої довгої і заплутаної назви є назва вже згаданої Інструкції МВС України № 622. Якщо з якихось об'єктивних причин (приміром, складність предмета нормативно-правового акта; присутність у назві акта назви іншого нормативно-правового акта) неможливо сформулювати коротку назву, доцільно формулювати скорочений варіант найменування нормативно-правового акта для полегшення цитування. Такий офіційно затверджений варіант скороченої назви може використовуватися в інших нормативних актах, в актах застосування права, інших документах і друкованих виданнях.

Первинним структурним елементом нормативно-правового акта є *стаття* (у законах) і *пункт* (у підзаконних нормативно-правових актах). Саме в них безпосередньо викладаються юридичні правила. Засіб викладення нормативно-правових положень у статтях і пунктах забезпечує чітке структурування змісту нормативно-правових актів, підкреслює певну автономність і завершеність юридичних правил, робить зручним пошук необхідних норм права і посилання на них при аргументації і застосуванні права. Стаття (пункт) нормативно-правового акта часто містять одразу декілька положень (норм права). Головним правилом тут є те, що такі положення повинні бути близько пов'язаними за змістом, що робить недоречним їх викладення в окремих статтях (пунктах). Приміром, ст. 230 ЦПК України «Порядок допиту свідків» містить чотирнадцять частин, кожна з яких закріплює відповідне юридичне правило. При цьому спочатку викладають більш загальні положення, а потім ті, що деталізують, конкретизують, встановлюють певні винятки або особливості.

У більшості випадків статті (пункти) нормативно-правового акта об'єднуються у відповідні *рубрики* – частини, книги, розділи, підрозділи, глави, параграфи. Рубрикація нормативно-правових актів спирається на предмет його регулювання, ураховує поділ права на інститути, галузі, підсистеми. Близькі за змістом приписи, які у своїй сукупності складають правовий інститут і регулюють види суспільних відносин, що пов'язані між собою, повинні знаходитися в одному місті і розташовуватися так, щоб взаємно доповнювати, конкретизувати і розвивати один одного. Виділення рубрик може відбуватися й на підставі різних сторін, елементів правовідносин певної сфери – по суб'єктах, їх правах та обов'язках, стадіях, об'єктах, гарантіях, відповідальності тощо. Усі рубрики повинні розташовуватися у строгій логічній послідовності, так, щоб кожна наступна рубрика була пов'язана з попередньою.

Важливим є дотримання правила про відповідність змісту статті або відповідної рубрики і назви цієї статті або рубрики (якщо така назва є). Варто відзначити, що недоліками, які найчастіше зустрічаються в нормативно-правових актах України з точки зору їх структури, є: а) порушення правила однорідності нормативно-правових положень, які об'єднуються в рамках однієї статті (пункту) чи рубрики нормативно-правового акта, і б) невідповідність між назвою статті/рубрики та їх змістом.

Усі положення декларативного характеру (приміром ті, що вказують на історичні умови прийняття закону) слід викладати в *пreamбулах законів*. Приписи індивідуального і тимчасового характеру теж слід відокремлювати від основної частини акта і викладати в межах окремої рубрики, приміром у прикінцевих/перехідних положеннях. Техніка вітчизняної підзаконної нормотворчості використовує прийом, коли підзаконний нормативно-правовий акт може складатися з двох частин: а) *тексту наказу, постанови, розпорядження відповідного органу про затвердження* положення, порядку, інструкції, статуту та ін.; б) *тексту затвердженого* положення, порядку, інструкції, статуту та ін., який оформлюється як додаток і містить юридичні правила підзаконного правового регулювання відповідних суспільних відносин. При цьому в основному наказі, постанові, розпорядженні та ін. вказуються нормативно-правовий акт, на основі якого вони видані, а також норми-доручення індивідуального організаційного характеру та інші положення.

Зручність користування нормативно-правовим актом, можливість чітко визначених посилань на його окремі положення забезпечуються в тому числі *нумерацією* його структурних елементів, тобто їх цифровим та буквеним позначенням. Нумерація статей, пунктів, окремих рубрик нормативно-правових актів повинна бути наскрізною й одноманітною.

§ 4. Спеціально-юридичні правила та засоби вираження нормативно-правових актів

Зміст нормативно-правових актів необхідно формулювати з урахування зв'язків, що існують між правовими нормами, особливостей

окремих видів норм права. При цьому в необхідних випадках слід використовувати особливі засоби надання змісту нормативно-правових актів формальної визначеності. Усе це зумовлює використання *спеціально-юридичних засобів та правил нормотворчої техніки*.

Норма права (юридичне правило) з точки зору юридичної техніки виражається в нормативно-правових актах через відповідні нормативно-правові приписи (норми-приписи). Звідси першим спеціально-юридичним засобом юридичної техніки нормотворчої діяльності виступає *нормативна побудова* – це засіб викладення змісту нормативно-правових актів відповідно до нормативної природи права.

При цьому головними правилами щодо нормативної побудови є такі: 1) з відповідної сукупності нормативно-правових приписів повинні чітко випливали умови, за яких діє певне правило, суб'єкти, які є сторонами певного відношення, їх взаємні права і обов'язки, санкції за порушення обов'язків чи зловживання правами; 2) з формулювання нормативно-правового припису, який безпосередньо регулює поведінку суб'єкта права, в усіх можливих і необхідних випадках має однозначно впливати його імперативний, диспозитивний чи рекомендаційний характер («має право», «зобов'язаний», «повинен», «вправі», «дозволено», «заборонено», «рекомендується», «не допускається» тощо); 3) нормативно-правові приписи слід формулювати, виходячи із специфіки побудови і вираження регулятивних і охоронних норм права, простих, складних та альтернативних гіпотез, диспозицій і санкцій та ін.; 4) одним із ключових завдань при формулюванні нормативно-правового припису є досягнення належного і доречного в кожному випадку ступеня визначеності юридичного правила. Приміром, гнучкість юридичного правила досягається конструюванням відносно визначених або альтернативних диспозицій або санкцій, вживанням оцінних понять, використанням відкритих переліків; 5) нормативно-правові приписи не допускають індивідуалізації суб'єктів і конкретизації об'єктів правових відносин, що є змістом правових приписів індивідуального характеру.

У процесі нормотворчості використовуються два основні способи формулювання норм права з точки зору *ступеня узагальнення їх змісту* – *абстрактний і казуїстичний*. *Абстрактний спосіб* формулювання приписів полягає у визначенні обставин, дій, явищ через родові ознаки. Прикладами його використання є визначення поняття злочину,

встановлення правила про можливість будь-яких не заборонених законом дій власника щодо його майна. Сутність *казуїстичного* способу полягає у визначенні обставин чи дій через вказівку на видові або індивідуальні ознаки, а також шляхом формулювання переліку відповідних фактів, обставин, підстав, суб'єктів, повноважень тощо (наприклад, визначення переліку осіб спадкоємців і черговості їхнього спадкування; встановлення видів документів про вищу освіту, перелік відомостей, які викладаються у відповідному документі про вищу освіту).

Ці два способи формулювання норм права поєднуються між собою. Абстрактний спосіб дозволяє досягти належного рівня узагальнення правового регулювання суспільних відносин, а казуїстичний – належного рівня деталізації і конкретизації правового регулювання. Приміром, у законодавстві визначаються поняття стандарту вищої освіти і водночас елементи, з яких він складається, порядок і підстави формування таких стандартів.

За повнотою викладення юридичного правила у нормативно-правовому приписі існують такі способи: 1) *прямий спосіб* викладення юридичного правила, коли його зміст у повному обсязі виражається через відповідний нормативно-правовий припис («Відмова у здійсненні правосуддя не допускається»); 2) *відсылний спосіб*, за якого зміст юридичного правила викладений у нормативно-правовому приписі не в повному обсязі. При цьому в тексті припису є пряма відсилка до іншого нормативно-правового припису, без якого неможливо з'ясувати повний зміст юридичного правила («Кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово, крім випадків, передбачених частинами другою, третьою та дванадцятю цієї статті»; «Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження визначається у порядку, передбаченому частиною третьою статті 35 цього Кодексу»); 3) *бланкетний спосіб*, за якого для з'ясування змісту юридичного правила слід звертатися не до іншого конкретного нормативно-правового припису, а до нормативно-правового акта (або нормативно-правових актів) в цілому (приміром, встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю. При цьому такий порядок у самому КК України не визначено, натомість він визначається іншими нормативно-правовими актами).

Особливими засобами нормотворчої техніки, які спрямовані в першу чергу на забезпечення визначеності правового регулювання, є *юридична презумпція і юридична фікція*. При використанні цих засобів виникають так звані норми-презумпції (які закріплюють і виражають відповідну юридичну презумпцію) та норми-фікції (які закріплюють і виражають відповідну юридичну фікцію).

Юридична презумпція – це закріплене у праві припущення про існування або відсутність юридично значущого факту. Презумпція утворюється на основі досвіду, завдяки спостереженню за повторюваними обставинами та узагальненню таких спостережень. Презумпції використовуються для забезпечення визначеності, ефективності, справедливості правового регулювання. Презумпція передбачає обов'язок визнання положення, яке в ній закріплене, без спеціального доказування. Це положення (обставина, факт) вважається встановленим, якщо не буде доведено протилежне.

Прикладом юридичної презумпції є припущення про смерть особи за умови її тривалої відсутності за місцем проживання, презумпція батьківства при народженні дитини у шлюбі; презумпція добросовісності поведінки учасника цивільних відносин; презумпція конституційності нормативно-правових актів; презумпція істинності судового рішення; презумпція знання закону; презумпція невинуватості.

Юридична фікція – це визнання неіснуючих явищ юридично існуючими або, навпаки, існуючих явищ юридично неіснуючими. Фікція виявляється у вигляді тверджень, які містять елемент, неправдивість якого відома, але який при цьому є зручним і навіть необхідним для того, щоб отримати певні бажані результати. Сутністю юридичної фікції є те, що юридична обов'язковість надається завідомо неістинним фактам. На відміну від прийому презумпції, який полягає у прирівнюванні ймовірного (чи принаймні можливого) до істинного, фікція йде по лінії свідомого ототожнення істинного з неістинним. Фікція визнає за істину не те, що насправді може бути неправдивим, а те, що насправді є неправдивим.

Прикладами юридичної фікції є: визнання за певних обставин не-судимими осіб, які мають судимість; участь у цивільних правовідносинах ненародженої дитини (згідно з умовами цієї фікції щойно зачата дитина вважається народженою щоразу, коли таке рішення збігається з інтересами цієї дитини); поширення режиму нерухомої речі на повіт-

ряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти; визнання судової повістки доставленою, навіть якщо особа більше не проживає або не знаходиться за відповідною адресою, у разі відсутності заяви про зміну місця проживання або місцезнаходження.

Юридична фікція сприяє вирішенню найрізноманітніших завдань. Зокрема, йдеться про подолання прогалин у законодавстві; подолання стану невизначеності у правовому регулюванні; економію юридичної форми і процесуальних засобів; гуманізацію правового регулювання; заохочення до правомірної поведінки.

Засобом, який забезпечує логічність, послідовність, однотипність та стислість викладення змісту нормативно-правових актів, є *юридична конструкція*. Юридичні правила повинні утворювати відповідні юридичні конструкції або виражатися з урахуванням існуючих юридичних конструкцій.

Юридична конструкція – це викладення змісту нормативно-правових актів з урахуванням внутрішньої будови (структури) відповідних правових явищ. При цьому особливо важливого значення набувають *універсальні* юридичні конструкції (юридичні конструкції правовідношення, юридичної відповідальності, правопорушення) і *галузеві та міжгалузеві* юридичні конструкції. Останні відбивають специфіку регулювання певного роду (сфери) суспільних відносин (приміром, конструкція конституційно-правового статусу людини в конституційному праві; юридичні конструкції цивільно-правових договорів у цивільному праві; конструкція складу злочину, конструкції складів окремих злочинів у кримінальному праві; конструкція податку в податковому праві; конструкція цивільної юрисдикції в цивільному процесуальному праві і т. д.).

При побудові юридичної конструкції, яка врегульовує відповідний вид правовідносин, слід забезпечити реалізацію таких вимог: 1) логічність, послідовність, узгодженість юридичної конструкції як у самій собі, так і з іншими конструкціями чинного права; 2) повнота – здатність регулювати всі типові відносини, які охоплюються відповідною конструкцією, та наявність у неї всіх необхідних елементів. Зокрема, потрібно уникати випадків, коли юридична конструкція залишається незавершеною внаслідок відсилання до акта, якого не існує; 3) простота та змістовна визначеність – відповідальне і виважене вживання слів та термінів, за допомогою яких виражається зміст юридичної

конструкції; 4) наукова та практична обґрунтованість юридичної конструкції.

Галузева типізація – це засіб нормотворчої техніки, за допомогою якого юридичні правила органічно включаються у відповідну галузь (інститут) права. Галузева типізація ґрунтується на врахуванні системних зв'язків норм права, термінології, суб'єктного складу, правового режиму відповідної галузі (інституту) права. Галузева типізація дозволяє забезпечити послідовність, несуперечливість правового регулювання. Також галузева типізація спрямована на недопущення зайвого дублювання правових норм або ж наявності декількох норм, які регулюють одні й ті самі відносини чи їх окремих аспекти.

Суб'єкти, які проектують нормативно-правовий акт, зобов'язані враховувати приналежність його положень до певного правового інституту і галузі права, а також зміст уже існуючих норм права. Норми, що проектуються, повинні органічно ув'язуватися за своїм змістом із нормами права, які встановлюють вихідні засади, основи правового регулювання відповідної галузі права, правового інституту, і змістовно узгоджуватися з існуючими нормами права, які регулюють відповідні аспекти тих самих відносин.

Галузева типізація передбачає, що при розробленні проекту нормативно-правового акта доцільно: а) *складати схему галузевих і інституційних зв'язків його положень*. Метою такої схеми є визначення місця нормативно-правового акта в системі законодавства, з'ясування змісту наявних положень правового регулювання відповідної сфери та ін.; б) *проводити попередній і підсумковий термінологічний аналіз проекту нормативно-правового акта*. Перед початком роботи над текстом проекту слід скласти перелік основних для даного проекту понять і термінів. Робота над таким переліком повинна проводитися в контексті термінологічного аналізу чинного правового регулювання, з яким предметно пов'язаний проект нормативно-правового акта. Підсумковий термінологічний аналіз проводиться після завершення роботи над проектом нормативно-правового акта, щоб забезпечити термінологічну послідовність всередині проекту, а також ще раз проаналізувати термінологію проекту як потенційного елемента чинного правового регулювання.

Варто зауважити, що галузевій типізації максимально сприяють кодифікація і консолідація законодавства. По-перше, вираження норм

права у формі кодифікованого чи консолідованого нормативно-правового акта дозволяє досягти максимальної галузевої чистоти (однорідності) нормативно-правового змісту. По-друге, саме в кодифікованих, консолідованих, базових законах формулюються норми-принципи, нормативні узагальнення, закріплюються галузева (або підгалузі, інституту права) термінологія, вихідні юридичні поняття і конструкції, які в подальшому використовуються, конкретизуються, розвиваються в інших нормативно-правових актах. Отже, зміст таких актів є системоутворюючим і виступає орієнтиром, підґрунтям для галузевої типізації численних нормативно-правових приписів інших нормативно-правових актів.

У нормотворчій діяльності в контексті галузевої типізації з метою позначення системних зв'язків між нормативно-правовими приписами використовуються *відсилки*. Справедливо відзначається, що відсилки в нормативно-правових актах спрямовані не тільки на економію правової форми, а й виступають важливим способом зв'язку і погодження нормативно-правових приписів різних нормативно-правових актів, які регулюють однорідні відносини.

Зокрема, відсилки до інших законів та підзаконних нормативно-правових актів можливі з метою позначення: галузевих зв'язків між нормативно-правовими приписами, які проєктуються, і чинними; підпорядкування нормативно-правового акта, його окремих положень вихідним нормативно-правовим положенням галузі (підгалузі, інституту) права; зв'язків з нормативно-правовими приписами чи актами, що мають важливе значення для правильного з'ясування змісту проєктованих норм права.

Завдання

1. Оцініть наведений фрагмент з точки зору простоти сприйняття його змісту. Як за допомогою нормотворчої техніки можна полегшити сприйняття змісту наведеного фрагмента? «Суд, що ліквідується, у місячний строк з дня припинення здійснення правосуддя передає до новоутвореного суду матеріали та документи, пов'язані зі здійсненням таким судом повноважень, зокрема архівні справи з основної діяльності, строки тимчасового зберігання яких ще не закін-

чилися, документи, не завершені в діловодстві, а також документи з кадрових питань у паперовому та електронному вигляді, фонди бібліотек, а судові справи та матеріали проваджень, що перебувають у володінні суду, що ліквідується, передаються негайно, до дня початку роботи новоутвореного суду».

2. В Україні утворення і діяльність господарських товариств регулюються водночас ГК України від 16 січня 2003 р. та Законом України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., а діяльність товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю – ГК України від 16 січня 2003 р. і Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 р. При цьому численні положення цих законів прямо перетинаються за предметом регулювання і дублюють одні одних або ж встановлюють суперечні юридичні правила. Які правила нормотворчої техніки були порушені у даному випадку?
3. Порівняйте різні редакції ч. 4 ст. 94 Конституції України. Обгрунтуйте, яка з них є більш вдалою з точки зору нормотворчої техніки.

Частина 4 ст. 94 Конституції України в чинній редакції: «Якщо під час повторного розгляду закон буде знов прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів».

Частина 4 ст. 94 Конституції України в редакції Закону № 742-VII від 21 лютого 2014 р.: «Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом».

Рекомендована література

1. Косович В. М. Оцінні поняття як засіб юридичної техніки. Львів : Тріада-плюс, 2010.

2. Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2015. 568 с.
3. Любченко М. Юридична термінологія: поняття, особливості, види. Харків : Права людини, 2015. 280 с.
4. Нариси з нормопроекування. Оттава, 1999. 339 с.
5. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки : метод. рек. Вид. 5-те, випр. та допов. / М. О. Теплюк, А. І. Гурківська, В. П. Крижанівський. Київ : [ФОП Москаленко О. М.], 2018. 62 с.
6. Риндюк В. І. Законодавча техніка: поняття, форми, види, реалізація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
7. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : [тези доп. та повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.)] / за ред. В. В. Комарова та І. Д. Шутака. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. 178 с.